

PEILLEN, Txomin: *Ale berdeak*

Dakit argitaldaria, 2002

Karlos DEL OLMO

Oscar Wilde arpa joleak esan zuenez, harpeetako gizakiak barre egiten jakin izan balu, egun historia oso bestelakoa litzateke. Beste horrenbeste esan liteke Euskal Herriaz: Txomin Peillenenek eskaini digun sorta honen moduko liburu gehiago plazaratuko balitz, agian, euskal herriak oso diferenteak izango lirateke. Umorea eta erotismoa elkarri eskutik hartuta datozelako. Noiz lagun, noiz kontrario, baina beti ere elkarri itsatsirik.

Aristoteleren iritziz, komikotasuna litzateke ez minik ez kalterik sortzen ez duen okerra edo zantarkeria. Horrelako ikuspegia izan zuten antigoaleko pentsalari handiek. Barrea arlotea da, mamirik gabekoa. Berez justifikatzen da. izatez, ez du inongo mezu potolorik igorri gura, baina beti ere uzten dio irakurleari halako aho zapore gozo-mikatza. Eta zer esan erotismoaz? Gizakion bizitza gobernatzen eta desgobernatzen duen arren, noiznahikoa eta nonahikoa izanik, dagoenik eta gertaerarik iragankorra da. Gozamena erdiesteaz batera hasten zaigulako ihesi. Eta, atzera ere, bila eta bila hasi behar. Barrea ere halakoxea da. Beti gehiago eta gehiago gura izaten dugu. Ezin ase guztiz.

Barrea, umorea, sexua: zenbat buru, hainbat aburu. Alegia, zenbat aditu, hainbat definizio. Txomin Peillenenen ipuin sorta honetan ikus dezakegunez, oso lausoa da sexua eta umorea banatzen dituen muga. Edo, bestela adierazita, nekez bereizten dira umorea eta haragizko grinak, lohi zein garbi. Ironia, jokoa, trufa, irria, barre algarra, erotismo iradokorra, erotismo gordina... Eta kritika, kritika

biluzi eta gupidagabea zenbaitetan. Ipuinon aurrean, ezin ahaztu Igela aldizkaria edo, jakina, Jon Mirande malerusa.

Erraz samar irakur daitezkeen arren, arreta handia jartzea hobe istorioi heldzerakoan, hitz joko ugariz beterik daudelako, bestela baitakoan. Umorea, irriak edo barreak gorputzetik tentsioak eta arazoak kanporarazten laguntzen digute. Ez ote, da, bestalde, antzera jazotzen sexuarekin? Barrea, umore ona izaten du ondorengo, sarritan, sexu jardunak.

Umorea, lipar batez edo etengabe, gizakiak darabilen bitartekoa (arma?) dugu, bizitzari edo egoeraren bati aurre egiteko erabiltzen den tresna. Umorea beltza izan daiteke, alegia, norberaren edo inoren zoritxarrei barre egiten diona. Beltzetik dute sorta honetako ipuinok. Umorea ustekabezkoa izan daiteke, hau da, espero ez den gertakaria oinarri hartzen duena. Mota horretakorik ere badu liburuak, jakina. Berbekin olgeta egiten duen umorea ere bada. Ele batek izan dezakeen beste adieraren batek sor dezakeen umore motatik ere edaten dute. Eta, zertan esanik ez, umore zoro eta burugabea ere lantzen dute. Erotismoak ere horrelako jantziak erabil ditzake. Alegia, bizitzaren eromen osasuntsu halako bat kausituko du irakurleak beti ere gutxiegi iruditiko zaizkion orriotan. Bizitza bera, izan ere.

Azken buruan, giza seme-alabok nekez onartu ohi dute ez dutela umore senik. Hori inoren akatsa da, ez norberarena. Baina zeinen umore epel eta hitsa gure lurretan! Nork ez du ataka gaitzen batean barre eginda estualditik irten? Sarri bai sarri erantzun umoretsua izango da ihardespenik onena.

Egun hain balio galdurik dabilkigun Freud handia berehala ohar-tu zen Tanatos eta Eros indar handiak zirela. Baina, ez zituen garrantzi txikiagotzat jotzen ametsak, hutsak, laprastadak, okerrak (umorearen oinarrian baitaude)... Segur aski bi jaingo handi horien seme-alabak direlako.

Umorea, neurri batean, gizakia handiago egiten du inguruko gertaeren ondoan. Ironia barik, gizakia gaixotzeko bidean jar daiteke bizitzaren enbata latzen aurrean. Ez da ahaztu behar, sarri ere sarri, umore falta dela buru gaixo askoren ezaugarri nagusia.

Mendebaldeko zibilizazioa sexuaren eta umorearen beldur da. Horra hor zergatik ematen edo uzten dizkion herri xeheari tantaka.

Horien balio ekonomikoen ustiapenik zikinen edo lotsagabeena egiten ez duenean. Jende gehiena horien egarri delako. Txomin Peillen sorta honek bidea ematen digu hedabide gobernatzailleek irentsarazi gura diguten kortse itogarritik irteteko. Jakintsu ustekoa, gobernaria, eliza... herri xehearen umorearen eta sexu grinaren beldur dira. Herri antzerki txantxazalearen eta haragizalearen ikara dira. Barrearen ertzean, tentazioaren ertzean geratu dute gurago.

Umorea eta sexua gizakiaren erro-erroetan den zerbait dira. Dena ikusten uste duenaren begietara, dena ahal uste duenaren iritziz komikotasunik ez da. Ondo bai ondo pentsatu behar izaten dituzte gauzak umoreari eta grinei lotu aurretik. Umorearen ondorio den barrea ergelen ezaugarritzat jotzen da eta, zelan edo hala, ezjakintasunaren eta ahuleziaren seinale. Sarri bai sarri kondenatu dute boteretsuek umorea. Beste hainbeste aldiz sexua. Askotan ere askotan biak batera "auziperatu" dituzte.

Umorea eta sexua deabruaren ezaugarritzat jo izan dute historian. Alegia, guztiz ezaugarri gizatiar. Bizi indarraren erakusle ere dira. Bizipozaren ikur.

Umorearen indarra barre egilearengan dago, eta ez barregarriarengan. Umoreak eta sexuak giza aberearen txikitasuna galditzeko lanabes dira. Horrela, begiratu ironikoa igarriko diogu Peilleni orriotatik. Hari ere ironiaz so egiteko gonbitea egiten digula dirudi. Hamazortzi ipuin, hamazortzi bitxi, hamazortzi leiho... Jon Miranderen begiratu gazi-geza ere garondoan nabaritzeko. Eskaintzatik bertatik, euskal literaturak eman duen bikote (Jon&Txomin, Txomin&Jon) errepika ezinezkoaren aire freskoa helduko zaigu.

Konformismoaren eta topikoen aurkako ikuspegi sendoa, freskoa, gaztea. Eta polemika dema. Mendebaldeko eta Euskal Herriko kulturaren zutabe batzuk zalantzan jartzeko asmoa ere igarri-igarria da. Mundua iraultzeko gogo nabarmena. Azken buruan, horixe baino ez dira umorea eta sexua.

Adarjotzailleak bi adar mota jo ditzake, haragizkoa eta bestelakoa. Bietatik topatuko du irakurleak orriotan. Trufaria, alde, fartsa zale hutsa da. Zentzugabekeriaren, irudimen indartsuaren baliabideak darabiltza zuberotarrak, polemika maite du, hautsa harrotu gura du. Umorea lantzen duen idazle ausarta da, besteak ez bezala pentsatzera atrebitzen baita.

Gizadiaren historian errealitatea (!) beti ikusi izan dute pertsonak hainbat modutan. Zenbat buru, hainbat aburu. Edo, hainbat artaburu. Gizatasunaren miseriarik agerikoen eta ikusgarrienen barregarria eta iseka aurkezten ditu trufaren mozorroekin.

Ipuin hauek pentsamolde zurrunik hausten dituzte, bizitasuna eransten diote hiltzear dagoen egunerokotasun hitsari, aspaldiko ekandu eta kliseak hankaz gora botatzen dituzte. Lege zaharreko gizaratearen mugak hausten dituzte. Estereotipoel hanka egitea zeren garrantzizko den jarri gura digu mutur pare Peillenek, gupidagabe. Ohikoa iraultzea, egunerokoaren aurka matxinatu. Plazera eta umorea eguneroko seriotasun maskarari eranstea.

Agintaritza, arauak, kanonak, errespetua, den-dena kolokan. Eta horren guztiaren ondoan, hizkuntza bera olgeta, jostailu, trufarako bide, esperimentazio senda. Zirikadak, eztenkadak eta are labainkada zorrotzak ere botako dizkigute orriok. Eta horrelako testuen aurrean, jakina, nihilismoa atezuan dagoela pentsa liteke. Ohiturak, konbentzionalismoak, den-denak azpikoz gora.

Zentzugabekeriak, berba eta logika olgetak, erotismoa, konformismo sozial eta politiko zenbaiten aurkako kritika. Gizaratearen zuta-beak kordokan. Baina, beti ere, bi indar positibo horiei esker, bizigura aurrera. Euskalduna izanda ere, ez da ahaztu behar ekialdeko idazleek lotura handiak izan dituztela ia beti Frantzia aldean nagusi izan diren literatur joerekin. Ezin, beraz, bestela gertatu, Txomin Peillenen lanotan. ESan batzuetan badirudi ezen mendebaldeko euskaldun espainiarren lepotik barre ere egiten duela. Beste ekialde urruneko batzuen usaina eta oihartzuna ere gehitzen ditu sortaldekoak.

Gizaki orok, baldintza psikologiko, sozial, politiko eta filosofikoak gorabehera, mundura jaiotzea dute ezaugarri komuntzat. Gura barik jaiotzen gara, sufrimendua pairatu behar izaten dugu sano, hilkor gara, ezer ez dugu aski... Zentzugabekeria ederral Konponbidea, aldekoa baino ez bada ere, umorea eta sexua. Kultura guztietan agertzen diren joera geratzen ezinezko bi, boterea botere, agintariak agintari, sinesmenak sinesmen. Ez dira, bada, grafitoz ormetan idatziriko alpu lizun eta umorezkoak agertu Ponpeiako aurrietan? Eta kobazuloetako margoak irri irudiak baino ez balira, ondorengoan lepotik barre egiteko gogoz eginiko txantxak?

Gizakia eta gizartea akasgabea den aldetik, irrigarri bihurtzen da. Sexu grina halako indar gogorra eta eusmen handikoa denez gero, hamaika egoera kilikagarri bezain lotsagarri sortzen ditu. Umorea eta sexua geraraziko dituen indarrak edo hesirik ez ei dago. Sasi guztien gainetik eta hodei guztien azpitik dabilzalako, aske, lokabe.

Historian atzera eginda, lehenengo idazkietatik, Mesopotamiatik bertatik, idazki irri eragileak kausitzen ditugu. Jakina, mendebaldean, grekoen komediak eta latinoen satirak izango dira esku artean ditugun ipuinekiko loturarik zuzenak, herri literaturan ahoz aho dabilzan kontakizunak ahaztu barik. Eta ekialdeko usaina, beti ere aurrez aurre.

Groteskotasuna topa dezakegu, neurri batean edo bestean, umorearen oinarrian. Ezbairik gabe. Sexuan ere. Sexu kontuek, sarri, arlotekeria horri ere zabaltzen diote atea. Baudelaire-k argi ikusten zuen, bederen. Komikotasuna gizakiaren ezaugarri satanikoetako ei da, sexuarekin eta eskatologiarekin batera. Komikotasuna, artearen ikuspegitik, imitazio moduko bat da. Groteskotasuna, sortze lana. Sormen irudimenezkoek, zentzu komunetik harantzago doazen sorkariek, barrea eragiten digute era zoro batean. Azken buruan, groteskotasuna kultura eta ohitura talkek sortzen dute. Sexu kontuetan begi bistako kontua da. Kultura bakoitza normaltasun arau jakin batzuen arabera antolatzen da. Horiek beste ikuspegi batetik aztertzen edo gauzatzen direnean, umorea eta sexu joera ohiz kanpoak sortzen dira, baita indarrez agertu ere.

Baina, guztiarekin ere, ez dugu bistatik galdu behar umorearen oinarrian gizaki zanpatu bat egon ohi dela, alegia, arruntasunetik apartatzeak sortu ohi duela bazterketa halako bat, irri eragile gertatzea. Barrea edo irria sortu gura izaten du umorezko literaturak. Besterik da algararen ostean zer datorren. Umorearen egungo adiera hamazazpigarren gizaldikoa da, antzina-antzinean aldartea, izaera esan nahi zuelako. Batez ere Ingalaterran hasi ziren horrela ibiltzen berba, baina Voktairek frantses jatorria erabiltzen zuen aldarri. Jakina, *humeur* eleak frantsesez gorputzaren jariakina adierazten zuen, baina hortik ez dator frantsestasunik errebindikatzerik, XIX. mendean ere frantsesek eurek berba ingelestzat zutenetik. Eta ez dago ukatzerik umorezko literaturan anglosaxoiek maisu egin dutenik dirdira. Terminoa bera gorabehera, jakin badakigu gizakiarekin batera jaio zirena bai umorea, bai sexu kontakizunak.

Kontu jakingarria da herri guztiek irizten dietela gainerakoei umorerik eza. Abertzaletasuna eta umore arrazista edo nazionala beti oso esku loturik ibili dira. Euskal Herrian bertan erran komunak dira beste euskaldunen gaineko ipuin eta aipu barre eragile mingarriak. Jakina, umoreak barrea eragin arren, barre guztiak ez dira umorearen zantzu. Irribarre batzuk hortzak mehatxuka erakustetik datoz. Dena dela, ezin ukatuzkoa da literatura umoretsuak eta umoretsu-erotikoak arrakasta izugarria bildu ohi dutela. Pornografia bera, sarri bai sarri, barregarri gertatzen da bere gordintasunean.

Gogotik ahalegindu dira psikologoak, filosofoak, soziologoak eta antropologoak umorearen eta barreraren teoria orokorra edo nagusia zertzen. Baina gehienak harrapakinez erratu dira, umorea, barrea eta sexuaren ingurukoak unibertsaltzat jotzerakoan, kulturak sendo baldintzaturiko gertaerak dira eta. Leinu batzuk barre errazekoak dira. Beste batzuk, ordea, serioak dira, irri txikikoak. Historian barna ere, herri beraren baitan barre (eta sexu) ohiturak aldatuz joaten dira. Literaturan batez ere antzerkia eta ahozko literatura aztertzen izan dira umorearen historia egin ahal izateko. Umberto Eco *Arrosaren izena* eleberrian ondo jaso zuenez, galduta ditugu antzinako grekoek umoreaz teorizaturikoak. Zizeroni zor dizkigu erromatar inperioaren umorearen gaineko gogoeta ia lehenak. Goi mailako jendeak ez zuen keinu eta aieru larregi egin behar pasadizoak edo irrigarriak kontatzerakoan. Berpizkunde garaian Castiglione-k *Gortesaua* argitaratu arte, indarrean iraun zuen inperioaren ikuspegiak. Hark ere, gordinkeriak zituen gaitzets. Norberaren mailakoak ez ei ditugu barregarri jarri behar, zer gerta ere!

Literatura erotikoa eta umorezkoa harira ekarri orduko, jarrera misoginoekin egingo dugu topo berehala. Emakume batzuen iritzi, are emakumeen euren literatura egoten da umore edo erotismo matxistez zipriztindurik. Emakumeen aspaldiko literatura erotikoa eta umorezkoaren lekukotasun urri dira, baita behe mailako klaseena. Eta ez da harrigarri. Misoginotasuna ez ezik, homosexualitatearen edo bestelako sexu joeren gaineko umorean eta literaturan ere gutxiengoan gaitzespena izaten da nagusi.

Europar, eliza katolikoari eta protestanteari umorearen aurkako jarrera leporatu izan zaie. Halaxe gertatu izan da egokiera zenbaitean. Baina, hara zelako barrerak egion dituzten elkarren lepotik! Baita beste erlijio eta sinesmenak direla-eta ere, barne direla, prefosta,

sexu txisteak. Herri umorea eta umore landua, "goi mailakoa" elkarrengandik urrun samar agertu izan dira historian, nahiz eta, idazleek, beti ere, ahozkotik jaso. Are berdekerietan ere!

Gai klasikoak (*Igela* aldizkariaren garaiko ipuin bat eta guzti, zubereraz eta batuaz) eta gaur-gaurkoak elkarren ondoan, lagun giro ederrean. Beti ere, halako ukitu berezi bat nagusitzen dela kontakizunaz. Ipuin mingarri bezain minberak, noiz ez diren guztiz lehergarri. Umore eta sexu gai batzuek unibertsal diraute. Beste batzuk, ulertezin bihurtzen zaizkie hurrengo belaunaldi. Txomin Peillenen ipuinok nekez galduko dute erakarmentik, horietako batzuetan kultur erreferentziak oso nabarmenak diren arren.

Erdi Arotik aurrera, bufoiak komedianteen pareko bihurtu ziren, behe mailako jendaila moduko bat. Gero eta leize handiagoa zabaldu zen umore landuaren eta herriaren artean. Eta halaxe heldu zaigu guri ere joera hori. Are literatura "landuaren" barnean. Gai erotikoak edo umorezkoak lantzen dituzten idazleei eta haien lanei beti begiratu ohi diete zeharrez, azpi-literaturatzat sailkatzen ez dituztenean obrok. Azken buruan, umorea eta sexua subertsiboak izan daitezke eta, jakina, irensten gaitz gertatzen dira askorentzat. Debeku edo iritzi sozialen mugak gero eta handiagoak direlako.

Umorean eta erotismoan bigarren adierak eta are hirugarren esangurak gauza komun dira, ezagun-ezagunak. Eta horrexek bihurtzen ditu biak kontu handiz eutsi beharreko galak. Peillenen lore sorta pozoitsu honetan laugarren adiera ezkutatuak topatzea ere du buru apurra dantzatzen duen irakurleak.

Umore politiko moduko bat ere agertzen da, jakina. Gauza jakina da umore mota batzuk errepresio edo zapalkuntza handiko egoeretan agertu ohi direla, pobrezia nagusitzen delarik. Antzera-antzera jazotzen da erotismoarekin. Garai latzenetan, erotismo ezkutatuak da, baina hortxe iraungo du, erdi gordean. Eskertzekoa da, halere, kontakizun horietako batzuetan sexu killkari bezainbeste deitzea adimenari, alegia, idazleak beti ere irakurlea pertsona burutsutzat jotzea. Egoera komiko guztiek ez dute barre zabala eragiten, baina horiexek izaten dute gerora eraginik handiena, gogoeta egitera bultzatzen dute eta.

Sugea balitz, zuberotarra larru berriturik datorkigula esan genezake ezbairik gabe. Beti bezain erakargarri, beti bezain misto

arriskutsuaren jabea. Antropologiak erakutsi duenez, txantxa galek gizarte baten asunto garrantzitsuenak aurkezten dituzte: interes nagusiak, nortasun ezaugarriak (generoa, etnia...), kontraesanak, sinismenak... Horiek denak, nahas-mahas ikusiko ditugu, baina ez nahasturik. Umoreak eta sexuak beren errealitateak sortzen dituzte. Elkarren ondoan doazela, are errealitate onirikoagoa sortzen dute. Munstroak argitara aterata, etxekotu egiten antza zaizkigu.

Sexuak eta barreak eramangarri bihurtzen dute bizitzan jasangaitz gertatzen zaizkigun neke eta minak. Tragediak eguneroko ogia diren gizartean, barrea noraezekoa da buru osasunari eusteko. Erotismoa bezainbeste. Literatura adina.

Barrean eta sexuan askabidea bilatu izan dutenen ondoan, Pitagoras ikur dituzten gizakiak izan ere dira gure gizartean, alegia, asetikari eutsita, olgeta mota guztiak errotik baztertzen dituztenak. Idazle erlijioso askok idazki izugarriak utzi dizkigute umorearen eta erotismoaren aurka. Barrea bera ere kondenatu dute. Euskal Herrian, oraindik, gai batzuk umorez tratatzerik ez dago. Tabu larregi darabilgu. Gizalde batek gorputzaren adierazpide guztiak (jatea, lo egitea, sexualitatea, ideologia) kontrolpean izan gura baditu, noraezeko du barrea ere baztertzea. Gizarte aszetikoak edo zurrunak barrea eta erotismoa baztertu beharra du. Eta idazle batzuek derrigorrira dute muga horiek haustea, askatasun guneak irabaztea.

Oso edizio polita aurkezten digu plazan berri samarra den Dakit argitaletxeak. Liburuak Euskal Herriko hiru hizkuntzatan argitaratzeko asmoa du eta ez da ahuntzaren gauerdiko eztula. Oso aitaibtxi egokia du. Argitaletxe berria izanda, gidari duen Sabin Oregi zarauztarra euskal kulturaren ezagun-ezaguna da, ordea. Liburuan nahasgarri gerta daitezke puntuazio modu berezi batzuk eta Euskaltzaindiaren arauak erabat betetzen ez dituzten berba batzuk agertzea. Baina emaitza erakargarri eta jostaria da erabat. Ez irakurtzea, delitu! Idazleak ipuinak negarrez erditu eta irakurleak barrez leitu! Zori hoberik ez! Zorri onak denontzat!